

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΑΓΟΡΑ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΥ ΓΕΝΙΚΩΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΤΕΤΡΑ- ΧΡΟΝΗΣ ΓΕΡΜΑΝΟΪΤΑΛΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

ΌΤΑΝ ΤΗΝ ΑΝΟΙΞΗ τοῦ 1941 ἐπεβλήθη καί στήν Ἄνδρου ἡ Γερμανοϊταλική κατοχή, ἀμέσως ὅλα τὰ καταστήματα ἔκλεισαν, ὅσα ἐμπορεύματα εἶχαν ἀπομείνει, κυρίως τρόφιμα, ἀπεκρύβησαν γιά λόγους εὐνοήτους καί ἡ ἀγορά τῆς Χώρας κυριολεκτικῶς ἐνέκρωσε. Ὅρισμένα ὑπόγεια τὰ ἐπιτάξανε οἱ Ἴταλοί ὡς ἀντιαεροπορικά καταφύγια τῶν κατοίκων, ἀλλά καί γιά δική τους χρήση. Ἐπάνω δέ ἀπό τίς πόρτες τῶν καταφυγίων αὐτῶν εἶχαν τοποθετήσῃ ἐμφανεῖς πινακίδες, οἱ ὁποῖες ἔφεραν στήν Ἰταλική γλώσσα τήν ἐξῆς ἐπιγραφή: «RECOVERO ANTIAEREO = ἀντιαεροπορικό καταφύγιο, «CAPACITA PERSONE = χωρητικότητα προσώπων» φυσικά μετά τό «PERSONE» ἀκολουθοῦσε ὁ ἀριθμός τῶν ἀτόμων πού χωροῦσε τό αὐτοσχέδιο, πλὴν ὅμως ἀποτελεσματικό γιά τίς ἀνάγκες προστασίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καταφύγιο.

Μαζί μέ τήν ἀγορά τῆς Χώρας, ὅπως ἦτο ἐπόμενο, ἔκλεισαν καί ὅλες οἱ ἀγορές τῶν τότε ἐμπορικῶν κέντρων τῆς Ἄνδρου. Ἔτσι μέ τήν εἴσοδο ἑνός ἐξαιρετικά ἀγρίου χειμῶνα, ἄρχισε νά γίνεται πιεστικά αἰσθητό τό ΦΑΣΜΑ τῆς ΠΕΙΝΑΣ, ἰδιαίτερα στίς ἀστικές περιοχές τοῦ νησιοῦ· διότι μὴ ἔχοντας προηγούμενες ἐμπειρίες κατελήφθησαν ἐξ ἀπροόπτου.

Τό φθινόπωρο τοῦ 1941 καί μέ τήν ἔναρξη τοῦ σχολικοῦ ἔτους ξεκίνησαν τὰ μαθητικά συσσίτια στή Χώρα¹, ὅπου κυρίαρ-

1. Θυμᾶμαι, ὅτι τό πρῶτο συσσίτιο ξεκίνησε σέ κάποιο μᾶλλον σχολεῖο μέ μεγάλη σιδερένια πόρτα στήν ἀγλή περίπου στή θέση πού εἶναι σήμερα τό δημοτικό θέατρο τῆς Ἄνδρου.

χο ἔδεσμα ἦτο ἡ «φασουλάδα», ἂν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς τέτοια τό σχεδόν ἄλαδο κοκκινοζοῦμι μέ τά λιγοστά κακοβρασμένα φασόλια, ὅσα περισσεύαν ἀπό τίς «ρεμοῦλες» τῶν σχετικῶν ἐπιτροπῶν ἐπισιτισμοῦ.

Ὁ γράφων λίαν καλομαθημένος ἕως τότε δεκαετῆς πιτσιρικάς, πρωτοετῆς στό ὀκτατάξιο γυμνάσιο τῆς Χώρας, περίμενε ὑπομονετικά καί σπρωχνώμενος στήν οὐρά κρατώντας τό κουβαδάκι του ἀπό κουτί τοῦ «Κουάκερ». Ὅταν δέ καμμιά φορά ὑπῆρχε περίσσειμα φαγητοῦ, τότε τό ἀνηλεές καί κτηνώδικο σπρώξιμο τῶν μεγαλύτερων καθιστοῦσε παντελῶς ἀδύνατη τήν προσέγγιση στό καζάνι.

Ἀπό τότε θεωρῶ τήν «οὐρά» ὡς ἔσχατο ἐξευτελισμό καί ἀγελοποίηση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας· σέ τόσο δέ βαθμό, πού δέν πλησιάζω οὔτε τούς πολυτελεῖς μουφεδες τῶν μεγάλων ξενοδοχείων, ἀλλά ἀγγαρεύω τήν σύζυγό μου.

Ἐπίσης ἀπό τότε ἡ παιδική μου εὐαισθησία συνειδητοποιήθηκε σκληρά καί τραυματικά τήν ἀνθρώπινη κτηνωδία καί μέ τήν περιπλάνησή μου στόν κόσμο μοῦ ἔγινε πεποίθηση, ὅτι αὐτή ἀποτελεῖ, ἔστω καί ἐπιμελῶς καμουφλαρισμένη, τό πιό βαθύ καί κυρίαρχο αἶσθημα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ἡ ὀδυνηρή αὐτή ἐμπειρία συνετέλεσε στήν σχεδόν πολλάκις ἀπροκάλυπτη, ἐπιθετική πάντοτε συμπεριφορά μου στίς ἐπαγγελματικές καί κοινωνικές σχέσεις μου, ἰδιαίτερα σέ φαινόμενα καταπίεσης, ἀπάτης καί ἀνθρώπινης ἐκμετάλλευσης φτωχῶν καί ἀδυνάτων.

Εὐτυχῶς ὑπῆρξαν καί ὀρισμένες ἐλάχιστες περιπτώσεις, πάντοτε κατά τήν διάρκεια τῆς κατοχῆς, πού ἀμβλυναν ἀρκετά αὐτά τά συναισθήματα καί συγχρόνως μοῦ ἔδωσαν μαθήματα ἀνθρωπιᾶς.

Γιά τήν λήψη τοῦ συσσιτίου εἴμαστε ἐφοδιασμένοι μέ μία λευκή κάρτα, τῆς ὁποίας τό μέγεθος καί οἱ Ἰταλικές διατυπώσεις ἦσαν ὅπως στό παρακάτω παράδειγμα:

Η ΚΑΡΤΑ ΤΟΥ ΣΥΣΣΙΤΙΟΥ

CUCINA POPOLARE	= Λαϊκή Κουζίνα
PERSONE: 1	= Ἄτομα
NOME: Γεώργιος	= Ὄνομα
COGNOME: Φαλαγγᾶς	= Ἐπίθετο
Κάποια σφραγίδα	= Κάποια σφραγίδα

Ἐπίσης ἢ κατ' ἀραιά διαστήματα, ὅπως λέει ὁ λαός «στή χάση καί στή φέξη», διανομή ἐλάχιστης ποσότητας τροφίμων, κυρίως ἑνός προϊόντος πού ὑποτίθεται ὅτι ἦτο «καλαμποκάλευρο», ἐνῶ ὁ κόσμος τό ἀποκαλοῦσε λίαν προσφυῶς «ξυλάλευρο». Ἀκόμη καί σήμερα μοῦ ἔρχεται στό μυαλό ζωντανή ἢ ζοφερή εἰκόνα τῶν ἀντεγκλήσεων, τῶν λογομαχιῶν καί μέχρι χειροδικίας καυγάδων ἔξω ἀπό τά μαγαζιά, μεταξύ τῶν λιμοκτονούντων ἀνθρώπων καί τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς διανομῆς τῶν τροφίμων.

Ἡ διανομή γινόταν μέ εἰδικό δελτίο τροφίμων, στό ὁποῖο ἦσαν γραμμένα τά μέλη τῆς οἰκογενείας, μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν ὁποίων ὁ κάθε οἰκογενειάρχης ἔπαιρνε καί τήν ἀνάλογη ποσότητα.

Τότε παρουσιάστηκε καί τό κωμικοτραγικό φαινόμενο οἱ νεκροί νά παραμένουν «ζῶντες» καί νά μήν διαγράφονται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἀτόμων τοῦ δελτίου, ἀλλά νά ἔξακολουθοῦν νά παίρνουν τήν ἀνάλογη μερίδα τροφίμων, σάν νά μήν εἶχαν πεθάνει ποτέ· εἶναι κι' αὐτός ἓνας τρόπος ἀθανασίας!!!

Ἡ ζάχαρη εἶχε τελείως ἔξαφανισθεῖ καί παρείχετο μόνο σέ ἀσθενοῦντα βρέφη, κατόπιν ἰατρικῆς συνταγῆς θεωρημένης ἀπό τόν ἰταλό στρατιωτικό γιατρό, γιά νά ἀποφεύγονται οἱ κλοπές καί καταχρήσεις τῶν ἐπιτροπῶν ἐπισιτισμοῦ.

Ἐν τῷ μεταξύ καί ὅσο περνοῦσε ὁ καιρός ἄρχισαν νά παρουσιάζονται τά πρῶτα κρούσματα ἀβιταμίνωσης, κυρίως στά μικρά παιδιά μέ τίς φουσκωμένες κοιλίτσες καί τά πρησμένα μάγουλα κάτω ἀπό τά μάτια. Ἐδῶ γιά τήν ἱστορία πρέπει νά καταγραφεῖ, ὅτι ὑπῆρξαν οἰκογένειες ὑποβαθμισμένων κοινωνικῶς στρωμάτων, ὅπου κτηνώδεις γονεῖς ἐκοίταζαν νά κορέσουν τήν πείνα τους κατάδικάζοντας σέ πλήρη ἀσιτία τά μικρά παιδιά τους. Δυστυχῶς ὑπῆρξαν καί τέτοια, ἔστω σπάνια φαινόμενα ἀνθρώπινης κτηνωδίας κατά τήν διάρκεια τῆς κατοχῆς στήν Ἑλλάδα.

Ὅμως, μέρα μέ τή μέρα, τό πρόβλημα τῆς διατροφῆς, ἰδίως τῶν ἀστικῶν περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος, καθίστατο ὀξύτερο καί ἡ προμήθεια προϊόντων τῆς ἐγχώριας γεωργικῆς παραγωγῆς, ὅπως κριθαριοῦ, σταριοῦ, ὀσπρίων καί λαδιοῦ, περιῆλθε στά χέρια ὀρισμένων ἀσύδοτων ἐκμεταλλευτῶν μαυραγοριτῶν.

Τό κρέας εἶχε τελείως ἔξαφανισθεῖ, διότι ὁ κατακτητής ἀπαιτοῦσε ὅλα τά ζῶα βοοειδῆ καί αἰγοπρόβατα νά δηλώνονται ὀπωσδήποτε, διότι τά ἤθελαν γιά δική τους κατανάλωση καί οἱ παραβάτες διεκινδύνευαν μέχρι ἔξορίας στίς φυλακές τῆς Ρόδου.

Φυσικά κανένας δέν τά ἐδήλωνε, ἐσφάζοντο σχεδόν σκοτει-

νά στά περιβόλια καί ἡ κρυφή διανομή στούς φίλους πελάτες γινότανε πάντοτε τή νύχτα καί μέ ἄκρως συνωμοτικές προφυλάξεις.

Θυμᾶμαι σέ κάποια ξαφνική ἔφοδο τῶν Γερμανῶν στίς Στενιές, ἐπῆραμε μέ τόν ἀδελφό μου τόν Μπάμπη τίς δύο κασιέικες μας μέ τά πέντε νεογέννητα κασικάκια τους καί κρυφτήκαμε στήν πιό ἄγρια σπηλιά σκεπασμένη στήν εἴσοδο μέ ἄγρια βάτα τοῦ ρέματος τοῦ «Μπιζιάδου»². Ἀκόμη καί σήμερα ἀνατριχιάζω στήν ἀνάμνηση αὐτῆς τῆς σπηλιάς μέ τίς ἔλλοχεύουσες νεροφίδες κοινῶς «φουρνοφαίισες»· καί σκέπτομαι, πόσο θά ἔπρεπε νά μᾶς εἶχε ἀποθηριώσει τούς δύο τότε παραχαϊδεμένους πιτσιρικάδες ὁ πόλεμος καί ἡ κατοχή, ὥστε, στήν πιό τρυφερή παιδική ἡλικία, νά μὴν φοβόμαστε οὔτε τόν ἴδιο τόν διάβολο, στὸν ἀγώνα γιά τήν ἐπιβίωση.

Ὅσοι εἶχαμε τήν τύχη νά βρεθοῦμε τήν ἐποχὴ ἐκείνη μέ σχετικῶς μεγάλα ἀρδευόμενα περιβόλια μέ ἐλῆές καί διάφορα ὀπωροφόρα δέντρα, μόλις πέρασε τό στοιχεῖο τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, ἐπιδοθήκαμε στίς διάφορες ἐποχιακές καλλιέργειες, πρᾶγμα πού βελτίωνε ἀρκετά τίς συνθῆκες διατροφῆς μας.

Στήν ἀρχή, ὅπως ἦτο φυσικό, οἱ ἄστοι αὐτοσχέδιοι περιβολάρηδες εἶχαν πλήρη ἄγνοια τοῦ χρόνου καί τοῦ τρόπου τῶν καλλιιεργειῶν αὐτῶν, καθὼς καί παντελεῖ ἔλλειψη φυτωρίων καί σπόρων. Εὐτυχῶς τήν κατάσταση ἦλθαν νά σώσουν φίλοι ἐπαγγελματίες μπαξεβάνηδες καί γεωργοί. Οἱ καλλιέργειες ὅμως αὐτές ἀπαιτοῦσαν συνεχῆ παρακολούθηση, διότι τότε δέν ὑπῆρχαν τά σημερινά «παρασιτοκτόνα» καί «μυκητοκτόνα» καί πολλάκις τά διάφορα παράσιτα ἐξοντώνονταν μέ προσωπική ἐπέμβαση ὅπως, λόγου χάρη, οἱ πράσινες κάμπιες στά λάχανα καί στά κουνουπίδια κ.λπ.

Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ὁ ἀγώνας ἐξεύρεσης τροφίμων καί τῶν ἀπολύτως βασικῶν καί στοιχειωδῶν εἰδῶν διατροφῆς γινόταν καθημερινῶς τραχύς καί ὀξύτερος· μιά καί ἡ νομισματική συναλλαγή, λόγω τοῦ μηδενισμοῦ τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος, ἔπαυ-

2. Ρέμα «Μπιζιάδου» καλεῖται τό ρέμα, πού διασχίζει τίς Στενιές καί περνάει μπροστά ἀπό τήν βρύση του «Βλάχου» τήν γνωστή ὡς «Πεντάβρυση». Παρά τίς ὅποιες προσπάθειές μου δέν κατόρθωσα νά βρῶ τήν προέλευση τοῦ ὀνόματος τοῦ ρέματος αὐτοῦ· ἴσως τό θυμήθηκα ἀργά, ὅταν πιά ὄσοι πιθανόν νά τό ἐγνώριζαν εἶχαν πεθάνει.

σε νά υφίσταται καί ἡ μαύρη ἀγορά ἀπαιτοῦσε χρυσές λίρες. Ὅμως καί οἱ λιγοστές πού ὑπῆρχαν στά μπαούλα τῶν γερόντων ταχύτατα ἐξηνεμίσθησαν κυριολεκτικῶς «ἀντί πινακίου φακῆς» καί μάλιστα «Μπαμπαουλιασμένης»³.

Ἔτσι πολύ σύντομα τά ἄγρια χόρτα τῶν ἀνδριώτικων βουνῶν ἔγιναν ἡ κύρια βασική τροφή μας, μαγειρευόμενα ὑπό διάφορες αὐτοσχέδιες συνταγές, γιά νά ὑπάρχει κάπως καί τό στοιχεῖο τῆς ἀλλαγῆς. Ἐκατοντάδες κόσμου ἐξορμοῦσαν καθημερινά ὀμαδικά μέ μαχαίρια καί τσουβάλια στά βουνά, γιά νά μαζέψουν χόρτα. Ἐπειδή δέ τά κοντινά στίς Στενιές βουνά πολύ γρήγορα ἀποφιλώθηκαν ἀπό κάθε φαγώσιμο χόρτο, οἱ ὀμαδικές ἐξοδοί τῶν Στενωιτῶν στό κυνήγι τοῦ χόρτου ἔφθαναν μέχρι τήν περιοχή τῶν Εὐρουσῶν, τίς πλαγιές τῆ Μονῆς τοῦ Ἁγίου-Νικολάου, τά Ἄγλα, τήν Μπαρμπαρόλα καί τόν Πλάτανο.

Ὅρισμένες πολύ δύστυχες οἰκογένειες ἔκαναν τήν ἀπόπειρα νά καταναλώσουν τά ἀζήτητα καί ὑπεραφθονοῦντα «λούμπινα», ἀλλά πολύ γρήγορα τά ἐγκατέλειψαν ἀπό τίς στομαχικές παρενέργειες πού ὑπέστησαν.

Θυμᾶμαι ἀκόμη μέ δέος τό πῶς ἔγιναν ἀνάρπαστα τά φορτία μέ τά τρυφερά καί μελωμένα «κουντουρίδια» (χαρούπια), πού ἦλθαν ἀπό τήν Κρήτη στίς ἀποθήκες τῶν χονδρεμπόρων τῆς Πλακούρας. Ὅλοι τότε «ἐπεθύμουν γεμίσει τήν κοιλίαν αὐτῶν ἀπό τῶν κεράτων ὧν ἦσθιον οἱ χοῖροι», κατά παράφραση τῶν σχετικῶν στίχων ἀπό τήν παραβολήν τοῦ «ἀσώτου» τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ.

Ἐπίσης χαλασμός ἔγινε μέ τήν ἐμφάνιση ὡς μάννα ἐξ οὐρανοῦ, στήν ἀποθήκη τοῦ χονδρέμπορου Λινάρδου Φακῆ στήν Πλακούρα, τῶν μεταλλικῶν βαρελιῶν μέ τό «γλυκόζι» καί τό «κουντουριδόμελο». Τό «γλυκόζι» ἦτο ἓνα παχύρευστο γλυκαντικό ὅπως τό μέλι, πλὴν ὁμως ἄχρουν, ἄοσμο καί ἄγευστο. Χρη-

3. «Μπαμπαούλοι» ἢ «Μαμούνια» εἶναι κάτι μαῦρα παράσιτα σάν πολύ μεγάλες ψεῖρες, πού ὑπῆρχαν, κυρίως σέ παλιές ἐσοδεῖες, μέσα στοὺς σπόρους τῆς φακῆς, τῶν κουκιῶν καί τῶν μπιζελιῶν καί τά ὁποῖα δέν ἔφευγαν οὔτε μέ τό βράσιμο, ἀλλά ἔπρεπε ἔμπλεος ἀηδίας νά τά ξεχωρίζεις ἓνα-ἓνα μέσα ἀπό τό πιάτο.

Μάλιστα εἶχα τόσο πολύ ἀηδιάσει, ὥστε ξανάφαγα τήν φακῆ τήν Μεγάλη Παρασκευή τοῦ 1958, νιόπαντρος, γιά νά μήν χαλάσω τό χατήρι τῆς μακαρίτισσας τῆς πεθεράς μου, πού μᾶς εἶχε νηστίσιμο τραπέζι.

σιμοποιείται ακόμη και σήμερα στά γλυκά κυρίως τοῦ κουταλιού, διότι δέν ζαχαριάζει και εἶναι ἰδεῶδες γιά τήν νοθεία μελιού. Τό «κουντουριδόμελο» ἦτο ἕνα παχύρευστο γλυκαντικό παράγωγο τῶν «κουντουριδιῶν», χρώματος καφέ σκοῦρο, ὅπως τό πετιμέζι ἀπό σταφύλια, ἔχει δέ τήν μυρωδιά και γεύση τῶν «κουντουριδιῶν». Ἀσφαλῶς τό προϊόν αὐτό προέρχεται ἀπό εἰδική κατάθλιψη τῶν «χαρουπιῶν» μέ κύριο στόχο τήν παραγωγή οἴνοπνεύματος.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἢ κατά καιροῦς εἰσαγωγή τῶν προϊόντων αὐτῶν καθῶς και τοῦ ἤδη γνωστοῦ σταφιδόμελου, ἔσωσε πολλές δύσκολες καταστάσεις και ἀνακούφισε τόν πληθυσμό ἀπό τήν στέρηση τῆς ζάχαρης και ἰδιαίτερα στίς περιπτώσεις τῶν ἀσθενῶν.

Τέλος θά ἦτο «μεγίστη» ἱστορική παράλειψη, ἄν δέν ἀνέφερα τόν περίφημο «κριθαρίτη καφέ», ὡς ὑποκατάστατο τοῦ πραγματικοῦ καφέ τῶν μερακλήδων. Μέ ἄλλα λόγια τόν γνήσιο καφέ ἀντικατέστησε τό καβουρδισμένο και ἄλεσμένο στόν χερόμυλο κριθάρι, τό ὁποῖο πλεονεκτοῦσε τοῦ πραγματικοῦ καφέ στό ὅ,τι ἔστερεῖτο τῆς καφεΐνης· κοντολογίῃς και στήν σημερινή ἐμπορική γλώσσα ἦτο.... «ντεκαφεϊνέ»!!!

Ἐνα ἄλλο κωμικοτραγικό γεγονός, πού ὁμως χαρακτηρίζει τό καυτό πρόβλημα τοῦ ἐπισιτισμοῦ και ἀποδεικνύει συγχρόνως τήν ἐφευρετικότητα τῶν λιμοκτονούντων ἀτόμων ἦτο τό ἔξις: Κάποιος σχεδόν ἀνήλικος νεαρός ἀνακάλυψε, ὅτι οἱ Ἴταλοί τῆς φρουρᾶς τοῦ κάβου τῆς Ἁγίας Τριάδας –πάνω ἀπό τό λιμάνι– εἶχαν εἰδική γαστρομαργική ἀδυναμία στόν... «γατομεζέ» και ἀνταλλάσσανε κάθε μιά γάτα μέ δύο «πανιστίνα», ὅπως ἔλεγαν τά μικρά στρογγυλά και ἀφράτα ψωμάκια τῆς στρατιωτικῆς μερίδας τῶν Ἰταλῶν στρατιωτῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς ἀνακάλυψής του αὐτῆς ἦτο, νά μήν ἀφήσει γάτα γιά γάτα στήν περιοχή.

Τό γεγονός ὁμως πού συμπληρώνει και ἐπισκιάζει σέ τραγικότητα ὅλα τά προαναφερθέντα, ἀποδεικνύοντας συγχρόνως τό μέγεθος τῆς ζοφερῆς εἰκόνας τῆς πείνας, ἰδιαίτερα τῶν μικρῶν παιδιῶν, εἶναι ἡ παρακάτω ὀδυνηρή περίπτωση τῶν τριῶν μικρῶν ἀδελφῶν ἀπό τόν «Συνοικισμό» («προσφυγικά»).

Τά τρία λοιπόν μικρά ἀδελφάκια, δύο ἀγοράκια και ἕνα κοριτσάκι, παίζοντας μέσα στά ἄλμυρία, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπό τήν σημερινή βιοτεχνία ἀναψυκτικῶν τοῦ Ζαννάκη (δέν ὑπῆρχε τότε ὁ προστατευτικός τοίχος), βρῆκαν στήν ἄμμο ἕνα μικρό με-

ταλλικό κουτί μέ γράσο, τό όποιο χρησιμοποιούσαν οί Ἴταλοί γιά τά όπλα τους. Ἀμέσως τό ξεσφράγισαν νομίζοντας, ότι εἶναι κονσέρβα μέ φαγώσιμο περιεχόμενο καί μόλις αντίκρουσαν τήν πηχτή ύποκίτρινη μάζα, τήν ἐξέλαβαν, στήν θολωμένη ἀπό τήν πείνα παιδική φαντασία τους, ώς ζαχαριασμένο σταφιδόμελο. Ἄρχισαν νά τρῶνε τό περιεχόμενο μέ βουλμμία, ἀφήνοντας τόν μικρότερο τόν Νίκο παραπονεμένο, μιά καί τοῦ ἔδωσαν τήν πιό μικρή μερίδα. Σέ ἐλάχιστο χρόνο ἔγιναν ἐμφανῆ τά συμπτώματα τῆς ὀξείας δηλητηρίασης, μέ ἀποτέλεσμα τόν θάνατο τοῦ ἀγοριοῦ καί τοῦ κοριτσιοῦ, πού εἶχαν καταναλώσει καί τήν μεγαλύτερη ποσότητα. Ὁ δέ «ἀδικημένος» μικρός Νίκος κατόρθωσε, μέ ὑπεράνθρωπες γιά τήν ἐποχή προσπάθειες στό νοσοκομεῖο τῆς χώρας, νά ἐπιζήσει καί μέ τήν βοήθεια τοῦ Θεοῦ νά φθάσει ώς τίς μέρες μας.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν δυνατότητα τακτικῆς διακίνησης διά θάλασσης ἐπιβατῶν ἀπό καί πρὸς τήν ἠπειρωτική Ἑλλάδα εἶχε τελείως μηδενισθεῖ, διότι δέν ὑπῆρχαν ἐπιβατικά πλοῖα.

Στό λιμάνι τῆς Ἄνδρου ὑπῆρχαν τρία μεγάλα καΐκια «τρεχαντήρια», τά όποια μετέφεραν κυρίως ἐμπορεύματα ἀπό καί πρὸς τά λιμάνια τοῦ «Πορτοράφτη», τῆς «Ραφήνας» καί τοῦ «Πειραιᾶ»· καί περιστασιακά ἔπαιρναν καί κανέναν ἐπιβάτη. Φαντάζεται ὁ ἀναγνώστης τήν Ὁδύσσεια τῶν δύστυχων αὐτῶν ἐπιβατῶν, νά ταξιδεύουν μέσα στό Χειμῶνα κουρνιασμένοι ἐπάνω στό θαλασσοδαρμένο κατάστρωμα αὐτῶν τῶν καΐκιῶν.

Τά καΐκια αὐτά ἦσαν τά δύο μεγάλα δικάταρτα τρεχαντήρια τῶν σαράντα τόννων, ἐκ τῶν όποίων τό ἕνα ἦτο ἰδιοκτησίας τοῦ Πανταζῆ ἀπό τό Κόρθι καί τό ἄλλο τῶν ἀδελφῶν Γιαννόπαπα ἀπό τόν «Συνοικισμό». Τό τρίτο καί μικρότερο τῶν εἴκοσι τόννων ἦτο ἰδιοκτησίας τοῦ Κώστα Σαμιωτάκη ἀπό τίς Στενιές.

Ἐπίσης τίς μεταφορές ἀπό Μπασι-Γαύριο πρὸς Πορτοράφτη καί Ραφήνα εἶχε ἀναλάβει, σχεδόν κατ' ἀποκλειστικότητα, ἕνας σκληροτράχηλος θαλασσόλυκος Καβοντορείτης καπετάνιος μέ τό μεγάλο καί ἰσχυρῆς κατασκευῆς «Πέραμά» του, τό όποιο εἶχε βαφτίσει «Κότσικας». Τό ὄνομα αὐτό τοῦ τό ἔδωσε, γιά προσωπικούς προφανῶς λόγους, θέλοντας νά τιμήσει τόν ἐπιφανῆ Ἑλληνα τῆς Ἀλεξανδρείας, τόν Μεγάλο εὐεργέτη Κότσικα.

Ἦτο δέ τέτοια ἡ ναυτική μαγκιοροσύνη καί τό ριψοκίνδυνο τοῦ χαρακτηῆρος του, πού σέ λίγο καιρό τό ὄνομά του καί τό «πα-

ντός καιροῦ» καίκι του ἔγιναν θρύλλος σέ δλόκληρη τήν Ἄνδρο.

Κάτω ἀπό αὐτές τίς ἀνύπαρκες συνθήκες ἐπικοινωνίας μέ τό κέντρο, ὄλα τά ὀξέα προβλήματα ὑγείας, καθώς καί τά λίαν ἐπικίνδυνα αἰφνίδια ἐπεισόδια καί ἀτυχήματα, ἔπρεπε νά ἀντιμετωπισθοῦν ἐκ τῶν ἐνότων στό νησί.

Εὐτυχῶς κατά τήν διάρκεια τῆς κατοχῆς τά καρδιοαγγειακά καί τά διάφορα ἐγκεφαλικά ἐπεισόδια, τά ὀποῖα θά ἀπαιτοῦσαν ταχεῖα μεταφορά στήν Ἀθήνα, εἶχαν σχεδόν τελείως ἐκλείψει. Ἄλλωστε ἡ ἀναγκαστική δίαιτα τῆς πείνας καί ἡ συνεχῆς κίνηση καί ἐργασία ὑπῆρξαν οἱ καί σήμερα θεωρούμενοι κύριοι ἀνασταλτικοί παράγοντες τέτοιων ἐπεισοδίων.

Ἄλλοίμονο ὄμως ἄν ἔπεφτες θύμα ὀξέων γαστρεντερικῶν ἢ πνευμονικῶν λοιμῶξεων, τότε πλέον ἢ τύχη σου ἐπαφίετο Στόν Θεό καί στά πρακτικά παραδοσιακά «ρεμέντια», «ματζούνια» καί ἄλλα γιατροσόφια τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰπποκράτη.

Ἐπίσης ἕνας μέγάλος κίνδυνος ἦτο τῶν αἰφνιδίων ἀτυχημάτων, ὄπως ἐξαρθρώσεις, διαστρέμματα, κατάγματα κ.λπ. Ἐκεῖ πάλι τήν κατάσταση ἔσωζαν ὀρισμένοι ἐμπειρικοί ὀρθοπεδικοί πολλάκις λίαν ἀποτελεσματικοί μέ τό σχετικό «καλάμωμα»⁴ καί διάφορες ἐμπειρικές μανουῖβρες.

Ἐπῆρχαν ὄμως καί αἰφνίδια ἀτυχήματα, τά ὀποῖα δέν ἦτο δυνατόν νά ξεπεραστοῦν μέ τά συνηθισμένα πρακτικά «ρεμέντια» καί ὀ ἄμεσος κίνδυνος θανάτου ἦτο πλέον ἢ βέβαιος.

Ἐνα τέτοιο ὀδυνηρό ἐπεισόδιο συνέβη στήν οἰκογένειά μου καί θά τό ἀναφέρω ἀμέσως παρακάτω, γιά νά γίνει πιό πιστή ἢ ζοφερή εἰκόνα τῆς δύστυχης ἐκείνης ἐποχῆς.

Εἶναι μιά ἄγρια καί παγερή μέρα τοῦ Δεκέμβρη τοῦ Μαύρου 1942. Θυελλῶδεις ἄνεμοι σαρώνουν τό Αἰγαῖο καί κάθε διά θαλάσσης ἐπικοινωνία, ἀκόμη καί μέ τήν κοντινή Σύρα, εἶναι τελείως ἀδύνατη. Ὁ σαρανταδύο ἐτῶν τότε πατέρας μου ξεκίνησε πρωῖ-πρωῖ γιά φρυγγάνα, γιά νά ἀνάψομε τόν φουῖρνο. Ἐπῆγε λοιπόν στό ἐπάνω ἀπό τήν Φάμπρικα βουνό καί ὄπως ἦτο χειρο-

4. Τό «καλάμωμα» ἦτο ἕνα εἶδος αὐτοσχέδιου «νάρθηκα» μέ χρήση κομματιῶν καλαμιοῦ ἀπό ὄπου πήρε καί τήν ὀνομασία του.

Δηλαδή ἔσχίζαν τό καλάμι σέ διάφορα κομμάτια τά τοποθετοῦσαν γύρω ἀπό τήν περιοχή τοῦ κατάγματος καί στήν συνέχεια τά περιδεναν μέ γάζα ἢ πανιά. Φυσικά ἡ μέθοδος αὐτή δέν ἦτο δυνατόν νά ἐφαρμοσθεῖ σέ περιπτώσεις συντριπτικῶν καταγμάτων μέ σύγχρονη ρῆξη τοῦ μυϊκοῦ ἴσθου.

δύναμος ἔφτιαξε ἓνα τεράστιο φορτίο ἀπό φρύγγα. Τό φορτώθηκε στήν πλάτη καί πήρε τό δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς. Μόλις ὅμως ἄρχισε νά ἀνηφορίζει τήν πλησίον τοῦ ποταμοῦ ἀνηφοριά, ἔννοιωσε τόν εἰδικό δέτη πού φοροῦσε, νά χαλαρώνει τελείως καί τήν κήλη νά βγαίνει ἔξω.

Τότε ἀντί ν' ἀφήσει τό φορτίο του καί νά συνεχίσει τήν ἀνηφοριά χωρίς κανένα βάρος, ἔκαμε ἀκριβῶς τό ἀντίθετο συνεχίζοντας τόν δρόμο φορτωμένος τά φρύγγα.

Φυσικά ἔφθασε στό σπίτι σέ πολύ ὀδυνηρή κατάσταση. Ξάπλωσε στό κρεβάτι καί ἐκλήθη ἀμέσως ὁ ἀπό μηχανῆς θεός γιά τούς Στενωῖτες τῆς κατοχῆς, ὁ γιατρός Τηλέμαχος Βασιλόπουλος, ὁ ὁποῖος, καίτοι τελειόφοιτος τότε τῆς ἰατρικῆς, διέθετε τεράστια κλινική ἐμπειρία. Ἀμέσως συνέστησε ὑπτία κατάκλιση μέ τά πόδια ὑψηλότερα καί συνεχῆ ἄνευ διακοπῆς τοπικά ζεστά ἐπιθέματα, γιά νά μὴν παγώσει ἡ περιοχὴ καί προκληθεῖ θανατηφόρος περισφυγξὴ τῆς κήλης. Οἱ συνεχεῖς ὅμως προσπάθειές του, νά ἀνατάξει τήν κήλη, ἀπέβησαν μάταιες. Τότε ἐκλήθησαν, δέν εἶναι λογοτεχνική ἔκφραση, ὅλοι οἱ γιατροὶ τῆς χώρας, τῶν ὁποίων ὅμως ὅλες οἱ ἀγωνιώδεις προσπάθειες δέν ἔφεραν κανένα ἀποτέλεσμα, παρά τήν δεδομένη ἐπιστημονική ἐμπειρία τους.

Ἦδη εἶχε ἀρχίσει νά βραδυάζει, ὁ καιρὸς τῆς ἐπομένης προεβλέπετο ἀκόμη χειρότερος καί κάθε ἰδέα, ἔναντι οἰουδήποτε τιμῆματος, μετακίνησης τοῦ πατέρα μου ἔστω καί στή Σύρα ἦτο ἀδύνατος. "Ὅλοι συγγενεῖς καί γείτονες κλαίγανε τόν πατέρα μου, ἐνῶ ἐκεῖνος –κατεχόμενος ἀπό τό σύνδρομο τοῦ ὄρφανοῦ– ἀγωνιοῦσε γιά τήν πιθανή ὀρφάνια τῶν παιδιῶν του μέσα στήν δυστυχία τῆς μαύρης κατοχῆς.

Πάνω στήν ὥρα τοῦ βωβοῦ θρήνου ἀκούστηκε ἓνα δυνατό ξαφνικό κτύπημα στήν πόρτα. Ἀμέσως ἀνοίξαμε καί εἰσέβαλε ὀρμητικός καί κεφάτος ὁ ἄγνωστος ἕως τότε σέ μᾶς γιατρός, ὁ Πέτρος Καϊρῆς. Ἀφοῦ ἐπέπληξε τούς ἤδη πενθοῦντες, πλησίασε τόν πατέρα μου κεφάτος, ἔθεσε τό χέρι του στό μέρος τῆς κήλης καί ἀριθμώντας φωναχτά ἓνα, δύο, τρία, ἐκίνησε στόν ἴδιο ρυθμό τά δάχτυλά του. Μέ τό τρία ἡ κήλη ἦτο στήν θέση της, ἐνῶ ὅλοι οἱ παρόντες ἔμειναν ἀναυδοί. "Ἐτσι ὁ πατέρας μου σέ ἡλικία σαρανταδύο ἐτῶν ἐγλίτωσε τόν βέβαιο θάνατο κι' ἐμεῖς τά παιδιά του ἀπό τόν κίνδυνο τῆς ὀρφάνιας μέσα στήν κτηνώδη ἀτμόσφαιρα τῆς κατοχῆς.

Τελικῶς ὁ πατέρας μου τό 1946 μετέβη μέ τό καΐκι τοῦ Πα-
νταζῆ στόν Πειραιᾶ, ὅπου ἔκαμε ἐγχείριση τῆς κήλης.

Συνεχίζοντας τήν περιγραφή τῶν θαλασσίων μέσων ἐπικοι-
νωνίας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, θά πρέπει νά ἀναφέρω, ὅτι, ἐκτός
ἀπό τά τρία προαναφερθέντα ἀξιόλογα καΐκια, ὑπῆρχαν στό λι-
μάνι τῆς Ἄνδρου καί δυό-τρία ἀκόμη πολύ μικρά μηχανοκίνητα
πλοίαρια, τά ὁποῖα δέν ἀξίζει τόν κόπο νά τά μνημονεύσομε, διό-
τι οἱ σκοπιμότητες πού ἐξυπηρετοῦσαν ὑπῆρξαν «νεφελῶδεις»
καί ἀσαφεῖς καί ἀνάγονται στήν σφαῖρα τοῦ κουτσομπολιοῦ!

Μέ τό τέλος τοῦ πολέμου ἄρχισε τά τακτικά ἐπιβατικά δρο-
μολόγια, γιά ἄρκετό διάστημα, ἕνα «κότερο» ἰδιοκτησίας κάποιου
Σταματιάδη καί μέ καπετάνιο τόν ἀείμνηστο Ἄνδριώτη Πλοίαρ-
χο Ἄριστείδη Καρυστινάκη. Τά λιμάνια προορισμοῦ ἦσαν Πορ-
τοράφτης, Ραφήνα καί Πασαλιμάνι καί μολονότι, διέθετε σχετική
καμπίνα καί κάποια ἄνεση, οἱ ἐπιβάτες στό τέρμα τοῦ ταξιδιοῦ
ἦσαν σέ κακά χάλια ἀπό τήν ναυτία.

Κλείνοντας ἐδῶ τό κεφάλαιο αὐτό νομίζω, ὅτι ἡ ἔστω συνο-
πτική καταγραφή τῶν παραπάνω ἐπιλεγμένων γεγονότων καί
καταστάσεων, παρουσιάζει μέ πλήρη ἐνάργεια τήν σφαιρική
εἰκόνα τῆς ἀγορᾶς τῆς Χώρας καί τῶν ἀστικῶν περιοχῶν τῆς
Ἄνδρου γενικῶς, καθῶς καί ὅλες τίς τραγικές ἐπικρατοῦσες στό
νησί συνθήκες.

Ἀσφαλῶς ὑπάρχουν ἀκόμη στή μνήμη μου ἄρκετές ζωντα-
νές εἰκόνες μαύρης καί αἰσχρῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, εὐ-
τυχῶς ὀρισμένων μεμονωμένων προσώπων καί περιστατικῶν, ὡς
φυσική συνέπεια αὐτῆς τῆς σκοτεινῆς ἱστορικῆς περιόδου τῆς
Ἄνδρου. Βεβαίως οἱ συνθήκες τῆς κατοχῆς δέν παρέχουν κανέ-
να ἠθικό ἄλλοθι αὐτῶν τῶν μελανῶν πράξεων καί συμπερι-
φορῶν. Ἐπειδή ὅμως ἡ καταγραφή αὐτῶν τῶν μεμονωμένων
σκοτεινῶν καί εἰδεχθῶν πράξεων, δέν θά εἶχε νά προσθέσει τίπο-
τα περισσότερο στήν παραπάνω ζοφερή εἰκόνα τῆς κατοχῆς ἀφ'
ἑνός, ἐνῶ ἀντιθέτως θά ἀποτελοῦσε πνευματική τυμβωρυχία ἤδη
πεθαμένων ἀνθρώπων ἀφ' ἑτέρου, ἐπροτίμησα τίς εἰδικές αὐτές
μαῦρες σελίδες νά τίς καταγωνιάσω στά βάρη τοῦ ἱστορικοῦ
ἀσυνειδήτου τῆς ψυχῆς μου.

